

ЄДНІСТЬ МОРАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ЯК УМОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

А.М. Самойлов

У статті розглядаються теоретичні підходи до забезпечення єдності морального й правового виховання як передумови педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків. Проаналізовано сутність проблеми педагогічної профілактики, специфіку її об'єктів. Особливу увагу приділено опису функцій морального перевиховання в процесі педагогічної профілактики: відновлювальна, компенсувальна, стимулююча, виправна, морально-формувальна. Виокремлені аксіоми морально-правового виховання з метою визначення напрямів, завдань, ефективних методів та прийомів морально-правового виховання використані аксіоматичний, системно-синергетичний, системно-комплексний підходи та теорія морального розвитку особистості.

Ключові слова: моральне і правове виховання, педагогічна профілактика, девіантні підлітки, аксіоматичний підхід, системно-синергетичний підхід, системно-комплексний підхід, теорія морального розвитку особистості.

THE UNITY OF MORAL AND LEGAL EDUCATION AS PEDAGOGICAL CONDITION OF PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS

A.M. Samoilo

Summary. *The article discusses the theoretical approaches to the unity of moral and legal education of pupils as a prerequisite for teaching prevention of deviant behavior of adolescents.*

The natures of the problem of pedagogical prevention, specificity of its objects have been analyzed. The conditions of the effective organization of teaching prevention have been identified. Particular attention is paid to the description of functions of moral re-education in the teaching of prevention: teaching prevention, renewable, compensating, stimulating, correctional, and moral-forming. In order to identify trends, problems, methods and practices of moral and legal education the author has used axiomatic, system-synergetic, system-integrated approach and the theory of moral development. To implement a system-integrated approach to solving the problems of pedagogical prevention it has been described the requirements for the educational process. It has been suggested a maintenance of effective management of the development of moral and legal culture of the students in the context of the theory of moral development.

Keywords: *moral and legal education, teaching prevention, deviant adolescents, axiomatic approach, system-synergetic approach, system-integrated approach, the theory of moral development.*

Постановка проблеми. Велику роль у перевихованні важких підлітків відіграють моральне й правове виховання. Етичні вимоги до особистості, її моральних якостей виникають не довільно, а в процесі взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу в школі, їх міжособистісного спілкування між собою. Ці відносини регулюються правилами й законами, які, будучи пред'явлені кожній людині, накладають на неї низку обов'язків. Останні визначаються вимогами загальнолюдської моралі, прийнятими в суспільстві у вигляді відомих нормативів, правил поведінки і дій людей по відношенню до оточення, батьків, учителів, до суспільства загалом.

І.А.Гетьман-П'ятковська зазначає, що принципи й норми права впливають з принципів і норм суспільної моралі, засновані на них. Дослідник акцентує увагу, що знання права не може піднятися до рівня правосвідомості, якщо не забезпечений тісний зв'язок цієї компетентності з нормами загальнолюдської моралі. Саме ці обставини обумовлюють єдність морального та правового виховання, яка визначає їх невіддільність одне від одного [2].

Сучасні соціальні умови негативно впливають на процес становлення моральної свідомості підлітків. Різний ступінь освіченості батьків, порушення принципів соціальної справедливості в матеріальному забезпеченні сімей, послаблення авторитету сім'ї і школи, неповна трудова зайнятість дорослих, відсутність у деяких сім'ях нормального психологічного клімату – все це впливає на уявлення підлітків про мораль і справедливість. До числа негативних впливів варто віднести аморальну поведінку деяких дорослих, поширення агресії в молодіжних угрупованнях, конфліктні ситуації в сім'ї та школі, які виступають деформуючим фактором у побудові морального підґрунтя стосунків підлітка з дорослими.

Неправильна суб'єктивна переробка особистісного соціального досвіду призводить до утворення помилкових уявлень про зразки поведінки, які треба наслідувати. Небезпечність цього стану полягає в тому, що викривлені моральні поняття й погляди практично реалізуються в діях і вчинках, у суспільних відносинах. Тому перед педагогічним колективом школи постає завдання – взяти під контроль набуття досвіду соціальної поведінки, який накопичується важковиховуваними учнями. Сутність цієї діяльності полягає в тому, щоб у процесі накопичення підлітками морального досвіду допомогти їм глибше

усвідомити суть і характер тих відносин, які виникають в їхньому житті. Осмислення учнями своїх взаємин з ровесниками, учителями, батьками, іншими дорослими, їх реконструкція на основі нових моральних понять виявляються необхідними умовами морального перевиховання важких підлітків. Як уже було сказано, виховний процес, спрямований на моральне виховання в умовах педагогічної профілактики, має свої особливості. Говорячи про нього, ми маємо на увазі поєднання процесів виховання, самовиховання й перевиховання в умовах морально-правового виховання в процесі ранньої педагогічної профілактики.

Аналіз попередніх публікацій. У свій час ще давні філософи (Арістотель, Демокрит, Платон, Сократ) вказували, що мораль і право як складові частини духовної культури суспільства органічно пов'язані одне з одним. Відомі правознавці (В.С. Соловйов, І.О. Льїн, П.І. Новгородцев, Н.М. Коркунов, М.О. Бердяєв, Є.М. Трубецький, Л.І. Петражицький) звертали увагу на значимість цих двох важливих чинників суспільної поведінки, їх схожість та відмінність. Аналіз права та моралі був предметом наукових пошуків І. Канта, Г.-В.Ф. Гегеля, Г. Кельзена, О.Ф. Коні, К. Маркса, Ф. Енгельса, І.Г. Фіхте, Б.М. Чичеріна, С.Л. Франка, А. Шопенгауера, А. Швейцера та інших мислителів.

Сучасними дослідниками правового та морального впливу на суспільні відносини є С.В. Бобровник, І.А. Гетьман-П'ятковська, А.П. Заяць, А.М. Колодій, А.О. Олійник, В.Ф. Сіренко, М.В. Цвік, Ю.С.Шемшученко. Проблеми морального виховання школярів та вплив соціально-правових інститутів на цей процес залишаються актуальними темами досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, психологічні механізми та закономірності процесу морального виховання підлітка описані в наукових роботах Л.І. Божович, М. І. Болдирєва, М.Й. Боришевського, О.В. Киричука, Л.І. Рувінського, Є.В.Субботського, В.Є. Штифурак та ін.

Мета статті: проаналізувати теоретичні засади забезпечення єдності морального та правового виховання в процесі педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Рання педагогічна профілактика – це система виховних впливів, під дією яких виправляються відхилення в етичному розвитку й поведінці, формуються якості особистості, що відповідають моральним нормам суспільства. Об'єктом педагогічної профілактики є особистість з відхиленнями в моральному розвитку й поведінці, для якої поки не характерний стан соціально-педагогічної занедбаності, невідповідності основним суспільним вимогам, проте деякі відхилення в поведінці викликають занепокоєння вчителів. Аналіз педагогічної літератури [1; 3; 4; 5] дозволяє виокремити п'ять функцій морального перевиховання в процесі педагогічної профілактики:

- а) відновлювальна – відновлення у важковиховуваного підлітка позитивних якостей;
- б) компенсувальна – компенсація недоліків у поведінці педагогічно занедбаних і важких підлітків завдяки успіхам у праці, спортивній та інших видах діяльності;
- в) стимулююча – активізація діяльності, у якій підліток виявляє позитивні якості;
- г) виправна – звільнення підлітка від морально негативних якостей;
- д) морально-формувальна – розвиток позитивних моральних якостей і коригування негативних з опертям на самовиховання особистості.

Процес морального розвитку особистості передбачає низку етапів: підготовчий, формування установки на перевиховання, формування позитивного морального досвіду, управління самовихованням і контроль за подальшим моральним розвитком особистості.

Педагогічна профілактика девіантної поведінки важких підлітків відбувається більш успішно, коли ця діяльність супроводжується правовим вихованням, що є частиною єдиного процесу формування громадянина, морально вихованої особистості. Правова відповідність поведінки школярів забезпечується розвитком таких соціально орієнтованих якостей:

- громадянськість, яка виявляється в особистій причетності до всього, що відбувається в суспільстві, країні та світі;
- моральність, серцевиною якої є переживання, совість;
- дисциплінованість, яка виявляється у вчинках, діях людини й відображає свідоме ставлення до виконання суспільних норм і правил поведінки;
- самоорганізованість, що знаходить вияв в умінні організувати самого себе до діяльності;
- життєва позиція як внутрішня установка, орієнтація на певну лінію поведінки, що витікає зі світоглядних, моральних і психологічних якостей особистості та відображає її суб'єктивне ставлення до суспільства.

Аналіз психолого-педагогічної, філософської та юридичної літератури [1; 2; 3; 4; 5] дозволяє констатувати різні підходи до трактування завдань морально-правового виховання. З метою систематизації наукових поглядів нами було використано аксіоматичний метод, завдяки якому були виокремлені такі аксіоми морально-правового виховання:

1. Морально-правова культура – створена людиною сукупність соціальних норм, націлених на впорядкування, вдосконалення суспільної, особистої життєдіяльності людини й структурування

міжособистісних стосунків.

2. Органічний взаємозв'язок морального й правового виховання забезпечує правильну поведінку, самореалізацію, що відповідає цілям суспільства.

3. Мета виховання морально-правової культури – розвиток у школярів соціально-орієнтованих якостей, що забезпечать побудову моральних стосунків у всіх ланках суспільного життя: у сім'ї, трудовому колективі; у громадських та міжособистісних стосунках.

4. Морально-правова культура людини як соціальне явище може повноцінно розвиватися тільки в соціально-орієнтованому навчально-виховному процесі.

5. Мета реалізації і завдання виховання морально-правової культури вимагають у цілісному навчально-виховному процесі соціально-орієнтованих форм діяльності, націлених на розвиток морального й правового потенціалу школяра. Проведений нами аналіз причин, що перешкоджають організувати ефективний соціально-орієнтований навчально-виховний процес, дозволив визначити:

1. Недостатність виховної роботи з формування у важковиховуваних підлітків морально-правової культури, що обумовлено, з одного боку, методичною невідповідністю й психологічною неготовністю вчителів, класних керівників до здійснення завдань морально-правового виховання, по-друге, звичкою учнів до відсутності цілеспрямованих впливів, індивідуальним ставленням їх до питань самовиховання.

2. Одноманітність застосовуваних форм роботи з морально-правового виховання.

3. Формалізм, коли педагоги більше піклуються про питання звітності, ніж про перевиховання дев'янтних підлітків.

4. Дефіцит навчально-методичного забезпечення діяльності з морально-правового виховання.

5. Призначення для виховної роботи часу, терміни і місце якого в розкладі занять учнів не дозволяють учителю розв'язувати виховні завдання (20 хвилин на нульовому уроці (восьма година ранку раз на тиждень)).

З метою усунення цих причин нами зроблено спробу виявити основоположні теоретичні підходи до розв'язання проблеми розвитку морально-правової культури школяра.

Однією з найважливіших передумов, на наш погляд, є реалізація системно-синергетичного підходу до опису процесів і явищ реальної дійсності з погляду закономірностей, відкритих педагогікою як наукою.

З позицій системно-синергетичного підходу ми можемо розглядати педагогічну систему «учитель-учень» як взаємодію двох систем, у якій кожна людина є відкритою відносно врівноваженою системою. Водночас невідповідність складної системи є обов'язковою умовою її розвитку. Неврівноваженість підсистем залежить від обсягів їх поінформованості. Чим більшою є невідповідність системи, тим більшим є прагнення індивіда до самоорганізації [7].

У безпосередній залежності від форм навчально-виховної діяльності в школі знаходяться частота й обсяги зворотного зв'язку, види й кількість інформації, що пропонується педагогом і сприймається учнями, інтенсивність пізнавальних контактів. Відома педагогічна закономірність свідчить, що ефективність навчально-виховного процесу прямо пропорційна частоті й обсягу зворотного зв'язку, обсягу інформації, ступенню інтенсивності пізнавальних контактів [7]. Останні чинники пропорційні частоті порушення відносно врівноваженої системи «педагог – учень». Частота порушення відносно врівноваженості системи, зі свого боку, пропорційна частоті самоорганізації учасників системи «педагог – учень». У психолого-педагогічному контексті, згідно з механізмами інтеріоризації, які забезпечують формування внутрішніх структур людської психіки завдяки засвоєнню структури зовнішньої соціальної діяльності, багатократне повторення зовнішніх процесів самоорганізації сприяє закріпленню в особистості сталої якості – самоорганізованості.

Осмислення вищевикладеного дозволило сформулювати психолого-педагогічну закономірність: ефективність виховання морально-правової культури школяра пропорційна частоті порушення відносно рівноваги (дисбалансу) системи «педагог – учень» у цілісному навчально-виховному процесі.

З метою ефективного розвитку морально-правової культури учнів у методиці, що розробляється нами, поряд з загальновідомими принципами (мотивації, проблемності, згортання й розгортання інформації), реалізувався принцип дисбалансу (порушення відносно рівноваги) системи «педагог – учень». Чим вища частота виходу системи з відносно рівноваги, тим більш вищим стає рівень самоорганізації учасників навчально-виховного процесу. З позиції синергетики самоорганізація являє собою впорядкованість у функціонуванні відкритої системи завдяки її енергоінформаційній взаємодії з зовнішнім оточенням.

Другою не менш важливою передумовою ефективного виховання морально-правової культури дев'янтних підлітків є реалізація системно-комплексного підходу до вибору форм, методів навчання і виховання. Для реалізації системно-комплексного підходу до розв'язання завдань педагогічної профілактики в соціально-орієнтованому навчально-виховному процесі необхідно дотримуватися таких вимог [1; 3; 4; 8]:

- педагогічний вплив на учнів здійснюється за трьома напрямками – свідомість, почуття й поведінка;

- єдність і координація зусиль: засобів масової інформації, літератури, родини, школи, органів правопорядку, колективів і груп;
- врахування сукупності умов (сформований спосіб життя, рівень інтелектуального розвитку, рівень моральної вихованості, особистісні особливості учня);
- знання педагогами виховних функцій двох наук: педагогіки та юриспруденції, які покликані вирішувати спільні завдання розвитку морально-правової культури людини.

Наступною важливою передумовою ефективного впливу на формування морально-правової культури девіантних підлітків є побудова навчально-виховного процесу на основі теорії морального розвитку особистості.

Аналіз праць, присвячених моральному вихованню [5; 6], дозволив сформулювати низку положень ефективного управління розвитком морально-правової культури учнів:

1. Пізнавальні процеси (аналіз, планування, рефлексія), які виявляються в ході розвивального навчання, перебувають у діалектичній єдності з процесами виховання, самовиховання, навчання, самонавчання.
2. Розвиток пізнавальних процесів відбувається з доступного рівня. Тому розвиток морально-правової культури необхідно починати з досягнутого рівня її сформованості.
3. Розвиток морально-правової культури передбачає спеціальні засоби – розвивальні завдання у вигляді моральних дилем, розв’язання яких спрямоване на формування моральної свідомості.
4. Оскільки завдання самі по собі не забезпечують розвиток морально-правової культури, необхідне детальне відпрацювання дій з метою формування поведінкового аспекту морально-правової культури школяра.

Пріоритетним напрямом, що розкриває зміст профілактичної роботи в контексті єдності морального й правового виховання є пропаганда важливості набуття знань з права як шлях до підвищення правової культури та правової свідомості підлітків з метою формування в них обізнаності у сфері законодавства, усвідомлення необхідності дотримання законів, умінь ними користуватися. Цей підхід ми вважаємо найважливішим засобом виховної роботи, спрямованої, з одного боку, на суворе дотримання наших законів, а з іншого – на формування у важковиховуваних підлітків загальнолюдської моральності, норм поведінки, що відповідають суспільним правилам чесного ставлення до праці, навчання, шанобливого ставлення до всіх видів власності.

Практика довела, що одні й ті ж методи й форми педагогічної профілактики можуть давати різні результати, що націлює на врахування особливостей особистості важкого підлітка у виховній роботі. Основними формами, методами й засобами формування морально-правової культури є: лекції, доповіді, бесіди на правові теми, вечори запитань і відповідей, диспути, юридичні консультації, конкурси стіннівок, показ кінофільмів з наступним обговоренням, «круглі столи», розв’язання моральних дилем.

Висновки. Таким чином, теоретико-методичними основами єдності морально-правового виховання як умови педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків слугують такі положення:

1. Організацію навчально-виховного процесу, спрямованого на формування морально-правової культури підлітків, треба здійснювати з урахуванням відомого положення: правова культура як особистості, так і суспільства неможлива поза моральністю.
2. Морально-правова культура – це сформованість соціально орієнтованих якостей, які використовуються особистістю в межах норм права.
3. Розвиток соціально-орієнтованих якостей особистості важковиховуваних передбачає:
 - підвищення відповідальності учнів за саморозвиток, самовиховання;
 - формування установки на саморозвиток, самовиховання в спеціально організованій навчально-виховній діяльності.
4. Результативність взаємодії у підсистемі «педагог – учень» підвищується завдяки використанню традиційних та інноваційних методів та прийомів, які забезпечують реалізацію відновлювальної, компенсуючої, стимулюючої, виправної та морально-формуальної функцій педагогічної профілактики.

Література

1. Агапов Д.О. Формирование нравственно-правовых качеств подростков с девиантным поведением: дис. канд. пед. наук: спец.13.00.01 / Д.О. Агапов. - Саратов, 2003. – 153 с.
2. Гетьман-П’ятковська І.А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец.12.00.01 / І.А. Гетьман-П’ятковська. - НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. - К., 2007. – 20 с.
3. Окушко Т.К. Соціально-педагогічні умови корекції девіантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. канд. пед. наук: спец.13.00.05 / Т.К. Окушко. - АПН України, Ін-т проблем виховання. - К., 2009. - 20 с.
4. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навчально-методичний посібник / В.М. Оржеховська. - К. : ВіАн, 1996. – 352 с.

5. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці / Р.В. Павелків. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 247 с.
6. Пауэр Ф.К., Хиггинс Э., Кольберг Л. Подход Лоуренса Кольберга к нравственному воспитанию // Психологический журнал. – 1992. – №3. – С.175 – 182.
7. Таланчук Н.М. Воспитание - синергетическая система ориентированного человековедения / Н.М. Таланчук - Казань, ИСПО РАО, - 1998.
8. Юшко О.В. Профілактика девіантної поведінки учнів основної школи України: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01/ О.В. Юшко. - X, 2012. - 200 с.